

<https://doi.org/10.61308/WYTT7162>

Предпоставки за избор на индикатори за наблюдение и оценка на регионалното развитие в селските райони

Камен Петров

Университет за национално и световно стопанство – София

E-mail: petrovkamen@abv.bg

<https://orcid.org/0000-0002-6295-0664>

Петър Борисов*

Аграрен университет – Пловдив

*E-mail: peterborisov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4236-9482>

Резюме: Настоящото изследване си поставя за цел да идентифицира основните предизвикателства, стоящи пред моделирането на индикатори за наблюдение и оценка на регионалното развитие на селските райони у нас. Формулирани са основните предпоставки и постановки за обективно определяне на надеждни индикатори за изучаване на процесите в регионалното развитие на селските райони. Прави се обзор на съществуващите нормативни документи, които регламентират създаването и използването на индикатори за диагностика на регионалното развитие на селските райони. Те се използват от Европейската комисия за измерване на някои процеси в регионалното развитие на селското стопанство в селските райони. В заключение е предложен подход за разработване на обоснована система от индикатори за анализ и оценка на регионалното развитие на селските райони, като се спазват принципите на демократичност и равнопоставеност при участието на заинтересованите страни в този процес.

Ключови думи: индикатори; регионално развитие; селски райони; заинтересовани страни

Prerequisites for the selection of indicators for monitoring and evaluation of the regional development of rural areas

Kamen Petrov

University of National and World Economy – Sofia

E-mail: petrovkamen@abv.bg

<https://orcid.org/0000-0002-6295-0664>

Petar Borisov*

Agricultural University – Plovdiv

*E-mail: peterborisov@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-4236-9482>

Citation: Petrov, K., Borisov, P. (2025). Prerequisites for the selection of indicators for monitoring and evaluation of the regional development of rural areas. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics and Management*, 70(1), 3-21 (BG).

Abstract: This study aims to identify the main challenges facing the modelling of indicators for monitoring and evaluation of regional rural development in Bulgaria. The main prerequisites and assumptions for objective definition of reliable indicators for studying the processes of regional rural development are formulated. An

overview is made of the existing normative documents that regulate the creation and use of indicators for the diagnosis of regional rural development and that are used by the European Commission for measuring certain processes in the regional development of rural agriculture. The paper concludes by proposing an approach for developing a grounded system of indicators for the analysis and evaluation of regional rural development that respects the principles of democratic and equitable participation of stakeholders in this process.

Keywords: indicators; regional development; rural areas; stakeholders

ВЪВЕДЕНИЕ

Състоянието и развитието на селските райони по същество е сложен процес, защото многообразието и различното разположение на селските ареали в европейски аспект предполага използването на специфични политики за регионално развитие. Те са валидни и представителни в отделните територии, извеждат проблеми от локален характер, които се решават чрез провеждането на целенасочени регионални политики. В допълнение, в селските райони на Европейския съюз се осъществява Общата селскостопанска политика, която се опитва да зададе темп на развитие на тези райони чрез реализация на серия от мерки и политики. Тази политика не постига нужните резултати в една част от регионите. Поради тази причина е необходимо да се оцени възможността да се изведат индикатори, чрез които да може да се покаже по-обща картина за състоянието на селските райони, както и въздействието на интервенциите на политиката за развитие на селските райони спрямо техните цели на ниво ЕС. Този подход по същество дава възможност да се определи нивото на благосъстояние в регионите, както и благоустройството на отделните административно-териториални единици. Настоящото изследване си **поставя за цел** да идентифицира основните предизвикателства, стоящи пред моделирането на индикатори за наблюдение и оценка на регионалното развитие на селските райони у нас.

Практиката показва, че независимо от разнообразието на селски региони, провежданата регионална политика не е последователна и

целенасочена. Причините за това явление могат да се видят в недостатъчно напредналият процес на деаграризация и социално-икономическо развитие на тези райони (включително малки и средни градове), както и в институционалната слабост (финансова и кадрова) на бенефициентите – общините и звена на гражданското общество, които представляват значителни пречки пред прилагането на политиката на сближаване. Използват се разнопосочни програми, които не дават възможност избраните индикатори да представят най-достоверно цялостния обхват на основните процеси на регионално ниво в селските райони. Това определя необходимостта да се търсят консенсусни индикатори, които да са свързани с характеризирането на равнището на социално-икономическото развитие и особеностите на пазара на труда на регионално, локално и местно ниво в селските райони. На първо място може да се определят такива индикатори на териториално ниво, които да характеризират социално-икономическото развитие като:

- динамика на регионалния вътрешен продукт;
- продукция и доходи на човек от населението;
- равнище на структурна безработица;
- средна възраст на населението;
- ниво на образование на населението;
- ситуацията на пазара на труда;
- състояние на културното наследство;
- забавяне на миграционния поток;
- условията на живот на жителите на селските райони.

Като допълнителни индикатори могат да се използват:

- салдо на миграцията;
- гъстота на населението;
- собственост на земята;
- степен на индустриално развитие;
- моноструктура в стопанството;
- оценка на жилищния фонд;
- състояние на инфраструктурата;
- извършване на стопанска дейност и предприемачество.

Въпросът е, доколко тези индикатори могат да дадат нужната информация, за да разграничим селския регион от други региони. При условие че се позовем на нетния ефект, политиката на сближаване има най-голямо въздействие върху условията на живот на жителите на селските райони. Например въздействието върху транспортната достъпност е слабо забележимо, то не се е подобрило значително и поради недостатъчната подкрепа за обществения транспорт в рамките на политиката на сближаване. Освен пътните инвестиции, най-голямо влияние върху развитието оказват дейностите по изграждане и реконструкция на водопроводи и канализационни системи, при условие че бъдат допълнени с проекти, включващи свързване на крайни потребители (индивидуални и институционални) за управление на отпадъците, пречистване на отпадни води, и косвено чрез повишаване на екологичното съзнание на жителите. На практика моделирането на регионалното развитие невинаги пряко кореспондира с проблемите на селските райони, които имат своя специфика и особености. В по-слабо развитите региони действията на политиките на сближаване са по-малко ефективни по отношение на стимулирането на развитието. Те обаче са от голямо значение за подобряване качеството на живот на жителите и трябва да продължат. Установено е също, че за нуждите на регионалното развитие може да се изисква по-особена рамка или група от дейности, и мерки за преодоляване на регионалните различия в урбанизираните територии на селските райони. Това може да става чрез подпо-

магане на финансирането на отделни мерки в селските райони, които разбира се трябва да са съобразени с посочените по-горе индикатори, или да са базирани за специфични държавни и регионални политики за развитие на селските райони. През последното десетилетие оценките на политиката на ЕС за селските райони са добре установени практики, които се изпълняват от Генерална дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“ (AGRI) към Европейската комисия, но остават и много нерешени проблеми, а същевременно възникват редица нови обстоятелства и явления. Въпреки това, поради промените в правния и организационен контекст, в който са извършени въздействия върху селските райони, сме свидетели на изцяло нова ситуация в развитието на специфичните територии в рамките на Европейския съюз. Това е важно условие за нашите разсъждения, защото е необходим размисъл върху най-ефективните начини за организиране на бъдещи оценки и извеждане на надеждни индикатори за оценка. На практика е необходимо да се синтезират и съпоставят резултатите от индивидуалните оценки на ангажираните лица с развитието на селските райони, спрямо оценките от Генерална дирекция „Земеделие и развитие на селските райони“, които са структурирани тематично според общите цели на ОСП (както е посочено в член 110 от Регламента (ЕС) № 1306/2013). Тук е мястото да приемем, че няма как селските райони да се развиват пълноценно, ако не се правят целенасочени политики, които да преследват общите цели за „жизнеспособно производство на храни“, „устойчиво управление на природните ресурси и действия в областта на климата“, и „балансирано териториално развитие“. Експертната оценка от страна на европейските институции признава, че селските райони имат решаващ принос за икономическата сила на ЕС, зеления и цифровия преход, и действията в областта на климата. Въпреки това, се констатира, че демографските промени имат отрицателно въздействие върху селските райони, включително водят до обезлюдяване. Това събуди в

нас потребност и мотив да търсим специфични подходи за избор на индикатори, които да могат да намерят най-точната експертиза от страна на заинтересованите страни в този процес. Общият преглед за анализ и оценка на политиките за регионално развитие на селските райони в страните от Европейския съюз показва, че се използват два вида индикатори – нормативно нерегламентирани и нормативно регламентирани. Първите са множество на брой и в повечето случаи представляват каталог от индикатори. Вторите са ограничен брой, внимателно подбрани индикатори според поставените цели. Прави впечатление, че за някои от проучените страни (Англия, Белгия, Португалия и др.) броят на използваните нормативни индикатори е сведен до числото 7, за други (Ирландия, Франция, Испания и др.) до числото 6, и за трети (Германия, Дания и Италия) до числото 4. Това се обяснява с твърдението, че числото 7 плюс -2 се отнася към главния инструментариум на нашето мислене. Използването на по-голям брой индикатори води до тяхното забравяне, по-трудно комбиниране и възможност за сравнение. В тази теза допускаме, че проблемите имат две страни – количествена и качествена. По отношение на количествената страна структурите, които отговарят за държавната политика в областта на развитието на селските райони, са крайно недостатъчни и не изследват в дълбочина състоянието и развитието на селищните образувания, селата и урбанизираните територии, както и темповете им на развитие. Опит за планиране на териториално ниво в България се прави с приемането и промените в Закона за регионално развитие (1999, 2004, 2008, 2016 и 2020 г.), където е прието, че регионалното развитие е процес на формиране и осъществяване на политика за постигане на балансирано и устойчиво развитие на административно-териториалните единици, обединени в райони за планиране на територията на Република България. Планирането на пространственото развитие на територията на национално и регионално равнище задава необходимостта за определя-

не на група индикатори, които да бъдат като основа за оценката на процесите в селските райони, като част от районите за планиране. След приемане на закона се вижда, че той има философия за дефиниране на отделни видове райони като райони за целенасочено въздействие¹ и райони за планиране², които могат да осмислят фокуса на политиката за регионално развитие в селските райони. Индикаторът разграничава хората, които не могат да си позволят определена стока или услуга, и тези, които нямат тази стока или услуга, по различни други причини, например, защото не ги искат или не се нуждаят от тях. Така основната цел на избора на индикатори е да предостави инструменти за регионално и географско насочване, тестване и мониторинг на програми и интервенции, насочени към оценка и анализ на територията. Това означава извеждане на точните политики, които да водят до намаляване на бедността и насърчаване на социалното включване в най-нуждаещите се селски общности в България. Можем да приемем, че регионалната политика е система от нормативно регламентирани документи, инструменти и индикатори за оценка, насочени към реализиране на целите на регионалното развитие в административно-териториалните единици. Извеждане на групата от индикатори ще позволи по нататъшното прецизиране на типологията на селските общности в поне два подтипа: тези, които са географски изолирани; и тези, които имат периферна позиция в добре свързани населени места. Това ще позволи да се изследва възможността за функциониране на селските райони като устойчиви общности, да се търсят и прилагат политики за регионално развитие, базирани на количествени техники. Също така да

¹ Районите за целенасочено въздействие, съгласно чл. 7, ал. 2 на Закона за регионално развитие (който е в сила от 20.02.2004 г.) са териториална основа за провеждането на държавната политика за регионално развитие чрез система от мерки, насочени към постигане на устойчив ръст на социално-икономическото развитие и преодоляване на вътрешнорегионалните различия.

² Район за планиране – териториална основа за стратегическо планиране на регионално ниво.

се открият закономерности и процеси, които показват реалното състояние на селските райони. Последващата оценка на индикаторите има за цел да установи как са използвани обществените ресурси, каква е ефикасността на извършените интервенции, в каква степен са потвърдени предвидените цели (Valkov, V. 2021). Тя проучва факторите за регистрирания успех или неуспех на намеренията за промяна, прави обобщения и изводи за устойчивостта на резултатите и осигурената продължителност на въздействията върху селските райони.

МАТЕРИАЛИ И МЕТОДИ

В България 215 общини са определени като селски. По експертна оценка те са изложени на риск от увеличаване на бедността или социално изключване. Селска община е тази, в която няма населено място с население над 15 000 души. Селските райони в България са разнородни. Някои от тях са засегнати от важни демографски предизвикателства (обезлюдяване, проблеми със застаряването и др.), които възпрепятстват тяхното икономическо и социално развитие. Състоянието на селските райони се оценява в много форми, като започнем от благосъстоянието на хората от малките села и тези със застаряващо население до общности, характеризирани се с ниско ниво на човешки капитал, ниска официална заетост и адекватност на жилищата. (Vladev, Stoyanova, 2021). Така възниква необходимостта селските райони да бъдат идентифицирани и да се изведат основните им характеристики: къде се намират и какви видове интервенции са приложени в рамките на Европейския съюз за подобряване на живота на хората, живеещи в тези райони. Това предполага да се изведат индикатори, които да показват състоянието на селските райони като територии за регионално развитие. За оценката на селските райони в България е необходимо наличието на система от специфични индикатори, които да по-

кажат състоянието на населените места. Таква индикатори се прилагат за всички форми на структурна подкрепа от Европейския съюз. Особено внимание се обръща на индикаторите, прилагани на най-ниското оперативно ниво – мярка или проект. Прилаганите по различни поводи индикатори се съобразяват със специфичния характер на подкрепата, с нейните цели и със социално-икономическата и екологична ситуация на страната членка. Проблемите в селските райони имат многопластов характер. Въпреки че постиженията през последните години в тази област са осезаеми, все още има значителни дефицити в оценката на селските райони. Няма съществена промяна по отношение на лошото състояние на пътищата, както и изграждане на нови пътни връзки между населените места. Дефицит е слабо изградената мрежа за природен газ в селските райони, което силно влияе на способността за привличане на големи инвеститори, способни да осигурят местно икономическо развитие. Водопроводните и канализационни мрежи са остарели и функционират неефективно, особено в междинните и периферните селски райони. На много места се дава приоритет на инвестирането в комунални мрежи, а инфраструктурата, необходима за свързване на хората чрез създаване на места за срещи, пространства за общуване, необходими за консолидиране на социалния капитал, се счита за второстепенен проблем за решаване. Демографският спад трябва да се разглежда в тясна връзка с качеството на живот и икономическото положение на общините. Съществува и т.н. феномен на ремиграция за някои селища или райони, който е характерен главно за околградската зона, която предлага земя за жилищни райони, или междинната селска зона, където обикновено мигрира населението в пенсия (Владев, Д., 2006). В допълнение, в тези зони липсва качествена техническа и социална инфраструктура.

В повечето населени места от селските райони се забелязва намаляване на капацитета на административния апарат. Следват се оп-

ростени критерии (численост на население-то за местния административен апарат, брой ученици за училищата, брой пациенти за семейните лекари), а не критерии, съблюдаващи нуждите за развитието и запазването на селищата, като се пристъпва към закриване и сливане на училища, чиято сложна функция в общността се пренебрегва.

Липсата на добавена стойност в работата на общините и намалената подкрепа на местния бизнес обуславят намаляването на административния и бизнес капацитет на местно ниво. Слабата консолидация на специфични асоциативни структури (НПО, асоциации, компании), които поемат ролята на развитието, оказва негативно влияние върху местното развитие, но също така и върху нивото на социален капитал и социално овластяване. Свързването на местната култура (народно изкуство, традиции, обичаи, специфична гастрономия, градско наследство, традиционни занаяти) с икономическия, търговски и териториален маркетингов феномен не е практика на ниво селски общности, въпреки че има общности, където местната културна специфика и укрепването на местната идентичност могат да представляват източници на конкурентно предимство.

За да се анализират социално-икономическите процеси в селските райони, е необходимо да се прецизира базата данни с индикатори (анализ на социално-икономически показатели) за населените места и прилежащите им земища, които да характеризират условията на живот на населението и нивото на развитие на селските райони. Базата данни трябва да включва показатели (индикатори) относно достъпа на населението до образование и здравни услуги, демографското, социалното, икономическото и финансовото състояние на населените места, екологичните условия, осигуряването на физическа инфраструктура (пътища, вода, канализация, природен газ) и комуникации. Базата данни се формира чрез индикатори, интегрирани с показатели от националната статистика и Евростат.

РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЯ

Методи и данни за анализиране на региона

На практика формулираните основни проблеми имат за цел да очертаят прилагането на политики за регионалното развитие на селските райони. Не е достатъчно да се дефинират проблемите, но и да се изгради система от индикатори, която дава възможност по-отчетливо да се разпознават евентуалните заплахи, както и да се оценяват протичащите процеси и явления, с цел насърчаване на преодоляването на кризисни ситуации. На тази база да се моделират и изготвят сценарии за регионално развитие на селските райони.

Индикаторите за наблюдение и оценка се дефинират като основен инструмент за изучаване на процесите, които протичат в регионалното развитие на селските райони, и се използват основно при следните случаи: (1) обособяване и анализиране (наблюдение и оценка) на социално-икономическото развитие на различните видове райони; (2) съответно при планиране и програмиране на помощта от структурните фондове на ЕС, които могат да се приемат като програмни индикатори; (3) моделиране на инструментариум за оценка на регионалното развитие чрез измерване на „индикатори за ефективност и ефикасност“; (4) не на последно място, обособяване и анализиране (наблюдение и оценка) на социално-икономическото развитие на различните видове райони посредством оценка на планове и програми, финансиращи регионалния бизнес и повдигащи жизнения стандарт на населението. Анализите на регионалните икономически, социални, демографски, инфраструктурни, екологични и други процеси, и отражението им върху развитието на територията дават основание да се открие обективното съществуване на различни по обхват и функции пространствени структури, които да осъществяват съответните действия, осигуряващи регионалното развитие. В периода 2025 – 2026 година предстои промяна в европейската статистическа номенклатура

(NUTS)³, която ще наложи нови пет териториални равнища на административните и териториални единици в България. За селските райони важни са населените места по LAU, от които ежегодно Евростат получава информация за общото население и общата площ на всеки LAU. Разграничението на териториалните единици по LAU 1 и LAU 2 в нашата страна предполага и необходимостта от създаване на допълнителна правна рамка, чрез която да се създадат механизми за тяхното финансиране, или по специално на населените места по LAU 2. На територията на Република България има 28 области (NUTS 3) и общо 266 общини (LAU 1), от които 215 общини по новите критерии са преобладаващо селски. Тук е мястото да се каже, че 4 000 са селата в страната с население повече от 10 души, а други 617 села са без население или с едноцифрен брой жители. По данни на националната статистика с 2000 жители или повече са общо 118 села в България. С един жител в страната са точно 69 села. По двама души население има в 63 населени места, а по трима – в 46 села. 45 населени места в България са с по четирима жители. С по пет души постоянно население са 44 села, а с по шестима жители – 37 села. Общо 44 села имат по седем жители, други 55 са с по осем обитатели, а 43 села са с деветима души население. Така за населените места по LAU 2 се вижда, че имат голяма разлика в населението си, което означава, че са необходими законодателни мерки, които да изведат специфични регионални политики по отношение на селата в България. Редно е 118 села, които имат население около и над 2000 жители, да бъдат обособени като населени места със собствен бюджет (Населе-

³ NUTS – номенклатура на териториалните единици за статистически нужди. В продължение на много години европейската регионална статистика събира, съставя и разпространява информация на основата на обща регионална класификация под наименованието „номенклатура на териториалните единици за статистически цели“ – NUTS. Чрез Регламент 1059/2003 на ЕС тази регионална класификация се фиксира в законова рамка, като се определят ясни правила за бъдещи промени в тази класификация. Класификацията е йерархична.

ни места с регионален потенциал) и да имат по-широка автономия в рамките на общините. Несъмнено тези села могат да станат ядра за специфични инвестиции и прилагане на политики с цел развитие на местния бизнес, създаване на мини индустриални зони и въвеждане на дуално образование с цел запазването на населението и подобряване на местното икономическо развитие. Необходимо е да се обособят още три групи населени места. Първата група е „**Населени места с възможности за развитие**“, като се включат селата с население от 1000 до 1999 души население. Втората група „**Населени места с намален потенциал за развитие**“, включва населени места от 250 до 1000 души население. Третата група „**Населени места в депресивно състояние**“, включваща население от 10 до 249 души. При условие, че бъдат разделени населените места по LAU 2 в Закона за административно и териториално устройство на Република България, Закона за регионално развитие и Закона за статистиката, ще се създадат предпоставки за търсене на финансови механизми за подпомагане на развитието на тези населени места. Разделянето на селата на тези четири групи в голяма степен ще мотивира отделните общини и държавното управление да се търсят възможности за подпомагане на тези населени места, включително и чрез Програмата за развитие на селските райони и другите донорски програми на Европейския съюз. Още повече, че през последните години се вижда, че намалява икономическата активност в редица малки села. Справката в регистъра показва, че най-многобройна е групата на селата, в които живеят между 101 и 200 души включително – 722 села. Следва групата на селата с население между 201 и 300 души, в която попадат 506 населени места. Трета по големина група е на селата с обитатели между 301 и 400 души, в която попадат 396 села. Тук е мястото да подчертаем, че в селските райони на България все повече се забелязва липсата на икономически дейности поради липсата на достатъчно население в активна трудова възраст. Забелязва се, че насе-

лението в селата е предимно от възрастовата група от 55 нагоре. Всъщност малкият брой хора в активна трудова възраст представлява най-големият проблем на местно ниво и определя липсата на инвестиции и местно икономическо развитие. В допълнение, основният работодател в селските райони е публичният сектор (администрация, образование, здравеопазване и социално подпомагане, пощенски услуги и др.), което показва значителен дефицит в развитието на частния сектор и бизнес начинания. Това означава, че са необходими стимули за развитие на частния бизнес на местно ниво и създаване на по-добра свързаност между селата и градовете с цел тяхното заселване или преместване на част от трудово активното население в по-малките населени места. За тази цел трябва да се предлагат поредица от политики за развитие и свързаност между градовете и селата. Това налага в рамките на селските райони да се въведе принципът на стратегическата координация с прилагане на политика за регионално развитие, който е основен за пригодност към стратегическия профил на населените места. Липсата на умения за управление на инвестиционния процес може да се преодолее чрез обучение на фермерите и разпространяване на добри практики в тази област сред фермерската общност. Относно липсата на достатъчно финанси, може да се помисли да се мотивира по-силна намеса в сектора от страна на банковите институции, които да играят основна роля в осигуряването на кредитен ресурс за развитие на инвестиционния процес в селските райони (Алиева, 2022) и (Алиева, 2023). Важно е за местния бизнес да развие своите иновации и маркетингови дейности за стратегически важните бизнес процеси, които протичат в стопанството, гарантиращи постигането на конкурентоспособност на пазара. Селата могат да станат инструмент за валоризиране на иновациите в селското стопанство, но населените места трябва да изградят среда, която да може да приема реализацията на финансовите инструменти. Важно значение в развитието на нашите населени места е те да

могат да изведат силните си страни и да могат да получават необходимата им финансова подкрепа. В сегашното развитие се усеща осезаема липса на синергия и цялостност на дейностите в сферата на социалната инфраструктура в селските райони. Например, направени са инвестиции в изграждането и модернизацията на обществени сгради, но те не са достатъчно допълнени с меки мерки. Въпреки че общините имат възможност да съфинансират капиталови инвестиции, те обикновено не могат (поради липса на компетенции или персонал за такива проекти) да получат достъп до външни средства за текущи оперативни разходи, свързани с инфраструктурата. Следователно не разчитат на приходи от собствени източници, защото бизнесът няма нужната добавена стойност в селата. Това налага от страна на институциите, държавата и европейския съюз да се прилага принципът на допълване – той да следва взаимно допълване, а не подчиняване на пространственото развитие и насърчаване на инвестициите. Друга опция в селските райони е създаване на междуобщинско сътрудничество чрез прилагане на принципа на реципрочност, който е свързан със споделяне на ресурсите, или всеки да има достъп до част от ресурсите на другия. Този подход ще даде възможност и за по-висока конкурентост и възможност за реализацията на проекти с регионално значение. В тази посока е необходимо да се създаде възможност за научните институции, и по-специално специализираните висши училища, да могат да осъществяват съвместни проекти с населени места от селските райони, за да приложат научния подход при реализацията на пилотни проекти с иновативно съдържание. От друга страна, е добре научната мисъл да подготвя и подпомага селските райони чрез изготвяне на програми и проекти, които да имат териториален, социално-икономически, демографски подход, както и изготвяне на стратегически анализи за вземане на управленски решения от кметовете на населени места и общински центрове. Друг аспект за развитието на селските райони е постигане на

коректно партньорство, базирано на симетрия в комуникацията и вземането на решения, чрез овластяване на бизнеса за реализация на публично-частни партньорства в рамките на общините. Това означава и включване на национално отговорния бизнес в провеждането на политиката за развитие на селските райони и неговата отговорност относно работата за постигане на баланс на градското спрямо селското развитие (прекомерната урбанизация е допринесла за асиметрията на градското и селското развитие). Тук можем да отбележим, че бурното развитие на процесите на урбанизация през втората половина на XX век в голяма степен са изтозили селските ресурси в полза на градското развитие. В тази ситуация можем да приемем, че само бизнесът и икономически активното население ще изведе новите постулати на предимствата за развитието на българските села. Също така, търсене на възможности за по-тясната интеграция в диапазон за по-малко от 20 минути, когато даден жител трябва да получи достъп до основните си нужди за живот. Това може да се изведе като проект „всичко за 20 минути в селските райони“, който да стане ключов за иновативното развитие на селските райони. Необходимо е между града и селото да се изгради инфраструктура, така че за не повече от 20 минути всеки жител да има достъп до мястото за живеене, работа и развлечения. Затова на първо време трябва да се приложи проект за транспортна достъпност на селата над 2000 жители до най-близките градове в близост до тях. Така ще се създадат реални условия за пилотен проект и ще се видят възможностите за по-тясна интеграция на населените места в България в направлението село–град. Очаква се подобно решение да доведе до уплътняване на връзката между населените места, да увеличи смесените пространства, да оптимизира гамата от услуги (благодарение на дигиталните технологии) и да увеличи инвестициите в селата. Ще се разчита на мобилност без въглерод чрез ходене пеша и с колело на къси разстояния и преоткриване на отделните видове градски транспорт. В тази посока е

добре да се диференцира подход, фокусиран върху развитието на селското стопанство, към по-комплексен подход към развитието на селските райони. Развитието на селските райони понастоящем може да се изведе с фокус на по-обширни програми на европейско и национално ниво, които се опитват да интегрират диверсифицираното социално-икономическо и устойчиво развитие с местните реалности. Най-вече да се изведат големи производствени зони и райони, които да имат необходимите условия и възможности за качествено земеделие и екологична продукция.

Индикатори за регионално развитие на селските райони

Онагледяването на процесите за регионално развитие в селските райони е най-добре да се характеризират чрез система от индикатори. Същите трябва да бъдат определени предварително или в ранен етап за оценка на прилаганите политики, така че да могат да се съберат данни, както за състоянието на развитието на тези територии, действителните разходи, така и за ефектите, създадени от реализацията на съответните политики на ниво региони. Програмните индикатори най-общо могат да бъдат разделени на 4 вида:

- **Индикатори за ресурс** – осигуряващи информация от финансово, човешко, материално, организационно или регулиращо значение, използвани при прилагане на програмата. В практиката, в по-голямата си част индикаторите за ресурс в дадена програма се състоят от финансови индикатори. Финансовите индикатори и индикаторите за ресурс, обаче, не са изцяло еднозначни. При определени обстоятелства интересът се фокусира към човешкия, материалния и нематериалния капитал, включен в процеса, в който разходите се превръщат в продукт;

- **Индикатори за продукт** – свързани с дейността, по-точно представящи продукта от дейността. Те се измерват във физически или монетарни единици. Индикаторите за продукт се определят само на равнището на мерките. Няколко индикатора за продукт мо-

гат да се съберат, за да определят съответните индикатори на равнището на приоритета и програмата;

• **Индикатори за резултат** – свързани с преките и непосредствени ефекти, създадени от програмата. Те представят непосредствените ползи, създадени от програмата, или по изключение непосредствените недостатъци за преките бенефициенти. Дават информация за промените и могат да бъдат физически или финансови. Индикаторите за резултат могат да се определят на всички нива на програмиране;

• **Индикатори за въздействие** – свързани с последиците от програмата, извън директното и непосредствено взаимодействие с бенефициентите. Индикаторите за въздействие, както индикаторите за резултат могат да се определят на всички нива на програмиране. Причинно-следствената връзка между мярката, приоритета и програмата може да се опише чрез еволюцията на индикаторите за резултат и въздействие, измервани на различни равнища.

Трябва да се отбележи, че посочените по-горе индикатори за ресурс, продукт, резултат и въздействие могат да имат пряко отношение към регионалното развитие на селските райони. Същите представляват информационната база, както за наблюдение на политиките за въздействие върху селското развитие и преценка на изпълнението на поставените цели, така и за оценка на ефективността и ефикасността от управлението на регионалното развитие на селските райони. Изясняването на съответствието се определя на база това, доколко политиките за развитие на селските райони ще съответстват на потребностите на хората, живеещи в селските райони, развитието на местния бизнес и ефективността на публичния сектор. Управлението на територията на практика е съществена част от инструментите за подпомагане на развитието на селските райони. Това се осъществява чрез разпределение на ресурсите между различни дейности за подобряване на състоянието на селските райони. Връзката между цели,

потребности, приоритети и ресурси най-общо може да се представи като специален акцент в този процес (Georgieva, M., 2023). Този акцент стъпва на идеята за разширяване на инвестициите в селските райони. Реализирането на тази идея се основава на принципа на повишена икономическа ефективност от развитието на производството на готови материали на местно ниво, близо до района на експлоатация на ресурсите, в сравнение с пряката експлоатация на суровини, както от гледна точка на транспорта, така и от гледна точка на доходите, които могат да бъдат получени. Необходимо е развитието на частната инициатива и асоциативния дух на селското население. В миналото и до момента мерките за обществена подкрепа са насочени към развитието на дейности, разположени надолу и нагоре по веригата на селското стопанство. Те подкрепят тези, които преработват местни суровини, както и тези, които развиват свои бизнес модели чрез организиране на малки и средни предприятия, които наемат работна сила от съответните селски райони.

Ефикасността дава представа за начина, по който се извършва трансформиране на ресурсите в продукти и резултати. Сравняването на разполагаемите ресурси с постигнатите резултати и тяхната оценка се осъществява чрез **индикатори за ефикасност**. Сравняването на постигнатото е свързано със сравняването на получените резултати от съответните планирани индикатори за продукт, резултат и въздействие, и се осъществява чрез **индикаторите за ефективност**. Чрез ефективността се изяснява доколко програмата спомага за постигане на нейните специфични и общи цели. От голямо значение при оценката на постигнатите резултати е изясняването на тяхната полезност, което се свежда до изясняване на оказаното въздействие върху целевите групи от населението по отношение на техните потребности (Petrov, K., Tsonkov, N., 2023). Индикаторите за оценка могат да дадат полезна информация за състоянието на селските райони, помагайки им да вземат решения за програмирането или набелязване на

бъдещи политики за въздействие. Тук е мястото да се подчертае, че качеството на наблюдението и оценката на регионалното развитие зависят до голяма степен от дефинирането и подбора на индикаторите. Подборът на индикаторите не трябва да се осъществява произволно. Необходимо е да се спазват определени правила, сведени най-общо до познаване на определени изисквания, на които трябва да отговарят индикаторите. Най-важните между които могат да бъдат формулирани, така че да осигуряват надеждна доказателственост при характеризирание на едни или на други териториални процеси. Да дават обективна информация за териториалното, демографското, социалното, икономическото, инфраструктурното, екологичното състояние на районите. Да предлагат възможности за корелационни зависимости със статистическите индикатори, както на по-високо (национално), така и на по-ниско (общинско) ниво. Да бъде добре обоснована важността за използването им. Да могат да се използват налични или с възможност за лесно получаване данни. Това има две големи предимства, свързани с облекчаване на сравненията, тъй като разходите за набиране на информация не са прекалено големи, както и облекчаване обновяването на данните, тъй като не е свързано с големи трудности, което осигурява възможността за сравнения във времето (Georgieva, M., 2023). При оценката и анализа на регионалното развитие на селските райони е необходимо системата от индикатори да е проста, с оглед по-лесното приложение на управленски политики. Индикаторите са предназначени да подпомагат управлението, а не да го правят по-трудно и объркано, а броят на индикаторите трябва да бъде ограничен. Особено важно изискване при подбора на индикатори за регионално развитие е те да са обвързани със специфичния характер на целите на подкрепата, социално-икономическата, структурната и екологичната обстановка в районите за планиране, и да оценяват (с достигането на специфичните цели) количествено измерими (където е допустимо) мерки и приоритети, и

тяхната взаимна съгласуваност. Други важни характеристики са степента на изпълнение, постигнатите резултати и, когато е практически възможно, тяхното въздействие върху съответното ниво (приоритет, мярка), както и постигнатия напредък по финансовия план.

Използването на индикаторите за наблюдение и оценка на регионалното развитие понякога е твърде сложен процес, по време на който могат да се срещнат редица трудности, породени от това, че системата от индикатори за изпълнение е недоразвита. Липсва ясно и последователно схващане, или приложение на индикаторите за изпълнение. Функционирането на системата от индикатори за изпълнение е непостоянно – в някои програми тя функционира по-добре, отколкото в други. В определени случаи като дефицит може да се приеме, че включването на прекалено много индикатори води до липса или сложност за обособяване на различна тежест на всеки един от тях. Това създава проблеми с качеството на някои индикатори, непокриващи заложените критерии. От друга страна, анализът на показателите за въздействие може да разкрива някои области, в които те трябва да бъдат подобро. В същото време може да помислим за въвеждане на допълнителни индикатори. Тъй като при оценка на ефектите си струва да се използват сравнителни методи. Затова предлагаме следния индикатор – „оценка на ефективността на програмата за развитие на селските райони“, в сравнение с другите европейски програми и въздействието им върху селските райони. Някои анализатори на еврофондовете допускат, че механичната употреба на избрана схема от индикатори може да не е ефективна заради последващата оценка. Главната трудност при индикаторите за изпълнение е свързана с противоречието между причина и следствие, особено между планираните дейности, постигнатите резултати и въздействието спрямо крайните цели. Тук е мястото да се каже, че е необходимо да се прави разлика между цели, предвиждания/прогнози и стремежи. Това предполага и да се прави сравнителен анализ на ниво програми

и най-вече доколко е ефективна съответната програма. За конкретни подходи липсват индикатори, по-специално липса на индикатори за качество и за устойчивост. В други подходи се изразяват съответните съмнения, че при прилагане на мерките и политиките в селските райони не са достатъчно добре дефинирани индикаторите за въздействие. Това показва, че реализацията на мерките на местно ниво в селските райони е несистематизирана и има половинчат характер, така че при такъв подход трудно ще се постигне нужното ниво на надграждане и развитие на провежданите политики за развитие на селските райони. Последните години, особено периодът след присъединяването на България към Европейския съюз, се характеризират с контрастно социално-икономическо развитие на страната. Това обаче е придружено от процеси на пространствена поляризация, най-вече с увеличаващи се различия в развитието между богатите или ставащите по-развити райони и бедните райони. По-развитите райони се развиват благодарение на използването на техния потенциал и икономически просперитет, докато бедните райони (наричани още „проблемни райони“) остават в застой по различни причини. Научните изследвания се фокусират главно върху намирането на причините, които възпрепятстват икономическото развитие, и по-рядко върху идентифицирането на факторите, които стимулират развитието. Междувременно анализът на детерминантите на икономическия успех може да бъде също толкова важен въпрос за райони, които търсят стимули за развитие. Проучванията на регионалните различия и оценката на индикаторите показват, че икономическият успех е постигнат предимно от райони, които се борят и решават възникналите проблеми, така че да не се блокира тяхното развитие. Този образ на пространствена диференциация е резултат главно от мащаба на проведените анализи. Ако предприемем по-подробни изследвания, ще се окаже, че някои селски райони също могат да постигнат икономически успех. Целта на социално-икономическите дейности,

предприети на местно ниво, е преди всичко повишаване на благосъстоянието и подобряване на стандарта и качеството на живот на жителите. Това се постига чрез развитие на местния човешки потенциал, качествена инфраструктура, жилищното строителство, грижа за околната среда, подобряване на техническата и социалната инфраструктура, привличане на нови икономически инвестиции и социално-икономическа активизация на жителите. Ако тези задачи се изпълняват правилно и последователно, те вероятно ще доведат до икономически напредък на териториалната единица. Следователно селският район на икономически успех ще се характеризира с континуум градско-селско и ефективна оценка на индикаторите, онагледяващи регионалното развитие на селските райони.

Информационно обезпечаване на индикаторите

Изложените по-горе проблеми са съществени, но още по-съществени са проблемите, свързани с набирането на информация, необходима за определяне стойността на индикаторите. В настоящия момент от редица институции се води спор, кой е отговорен за събиране на нужната информация, и доколко тя може да бъде ефективно споделена в публичното пространство. Част от индикаторите за регионално развитие на селските райони могат да бъдат определени, като се използват данни от официално признати институции като Евростат, Организацията по прехрана и земеделие (ФАО) и националните статистически институти (НСИ у нас), и техните регионални поделения (виж таблица 1). Събирането на тези данни много често поради свити бюджети се прави кабинетно, като се извършва оценка на исторически данни и чрез различни екстраполационни техники се търсят начини тези данни да се актуализират и после официализират чрез обнародването им от тези институции. Основна роля в този процес у нас играе Националният статистически институт (НСИ). Големи са очакванията към тази институция относно количеството и ка-

чеството на информацията, която тя събира. Трябва да отбележим, че информационните бюлетени и бази данни на НСИ се използват като основен информационен източник при попълване на базата данни на EUROSTAT и FASOTAT за нашата страна. Събраната информация има различни приложения в изчисляването на огромен брой индикатори, в това число и тези, които се използват при диагностиката за развитието на селските райони. Освен НСИ, друг достоверен източник на информация е изградената Система за земеделска счетоводна информация (СЗСИ).

Основният проблем при набиране на информация от тези системи е, че те визуализират и систематизират данните по отделни икономически дейности (за системите на НСИ). Така групирани те не дават възможност да се изчислят редица индикатори, определящи нивата на регионално развитие на селските райони. Друг проблем е, че информацията е систематизирана според изискванията на NUTS-класификацията, и на ниво

селски район тя не е достъпна. Използването на системите на МЗХ дава възможност да се определят някои индикатори за икономическото и социалното развитие на селските райони, но пак не дава възможност да се събере информация на ниво селски район.

Предложение за подход за избор и обосновка на индикатори за оценка на регионалното развитие на селските райони

Определянето на индикатори за обективно наблюдение и определяне на ефективността на процесите в регионалното развитие е сложен процес. Сложността идва от редица фактори, като желанието на държавното управление да покаже нещата в по-добра светлина, отколкото е фактичното състояние на селските райони. Други заинтересовани страни (най-често от неправителствения сектор) се стремят да докажат своята теза, че регионалното развитие се нуждае от меки мерки и инвестиции в човешки ресурси. От друга страна,

Таблица 1. Източници за информационно обезпечаване на индикаторите за регионално развитие на селските райони у нас

Table 1. Sources of information for the regional rural development indicators in Bulgaria

Институция/Institution	Системи/Systems
Национален статистически институт/National Statistical Institute	<ol style="list-style-type: none"> 1. Инфостат – предоставя статистическа информация за демографското и социално-икономическото състояние и развитие на страната./Infostat – provides statistical information on the demographic and socio-economic situation and development of the country. 2. Мониторстат – система за мониторинг на европейски и национални стратегии и регионални политики./Monitorstat – monitoring system for European and national strategies and regional policies.
Министерство на земеделието и храните/Ministry of Agriculture and Food	<ol style="list-style-type: none"> 1. СЗСИ – събира информация, необходима за определяне на доходите на земеделските стопанства, както и за бизнес анализ на земеделието и свързани отрасли./Collects information needed to determine farm income and for business analysis of agriculture and related industries. 2. БАНСИК – система за наблюдение на заетостта и използването на земята за анализ, оценка и формиране на адекватни политики в земеделието и селските райони./System for monitoring employment and land use for analysis, evaluation and adequate policy making in agriculture and rural areas. 3. Проведените преброявания на земеделските стопанства./Censuses of agricultural holdings.
Организацията по прехрана и земеделие/Food and Agriculture Organization	<ol style="list-style-type: none"> 1. FAOSTAT – предоставя статистическа информация относно заетостта и доходите на населението в селските райони./Provides statistical information on employment and income in rural areas.

Източник:/Source: Собствена, 2025 г./Own interpretation, 2025.

неправителственият сектор трябва да е наясно с функционалната структура на териториалните единици, която значително влияе върху характера и вида на извършваната икономическа дейност. Най-общо районите се разграничават според следните функции: земеделски, жилищни, туристически, търговски и обслужващи, горски и смесени. Така няма как да не се съобразим с географското местоположение на селските райони, което определя характера и вида на предприетите икономически начинания. Въпреки това, една част от заинтересованите страни желаят да манипулират данните или методиките, по които се определят индикаторите в селските райони. Това желание произтича от мотива да се постигнат различни лобистки цели на крупни предприемачи, които хитруват в своя полза, развивайки вредни за местната общност бизнес дейности и групи от мерки, които нямат нужната ефективност (Valkov, V., 2025). Изборът на подходящи индикатори за анализ и оценка на регионалното развитие на селските райони не бива да бъде осъществяван само от една страна (най-често като такава се разпознава държавата), а като се включват и отразяват мненията на останалите заинтересовани страни. Ролята на академичната общност в лицето на изследователите на регионалното развитие е да гарантира обективност и достоверност в процеса на формулиране на система от релевантни индикатори. През последните години все повече се налага подходът политическите решения в регионалното развитие да бъдат официализирани чрез мнението на платени „експерти“. Но на практика обаче всеки вид икономическа дейност, която се осъществява в селските райони, има своя специфика и особености, например една е разположена в близост до големи агломерации, друга в периферните райони. Разликите се отнасят и до темпото, и динамиката на икономическите явления. Следователно анализите на селските райони за икономическия успех трябва да вземат предвид пространствения континуум или разделението на селските райони на: крайградски, традиционни и периферни. В

този контекст предлагаме подход за моделиране на система за анализ и оценка на регионалното развитие, който се базира на принципа на демократичност и равнопоставеност при организиране на този процес. Идентифицирането и валидирането на индикатори за оценка на регионалното развитие може да се извършва чрез приложението на метода на мултикритериен анализ (Иванов, Радев, Вачевска и Борисов, 2009). При този метод се изготвя потенциален списък от индикатори, които се оценяват от експерти, излъчени от различни заинтересовани страни. Въз основа на техните оценки е формирана крайната съвкупност от индикатори, които се използват за оценка на равнището на регионално развитие.

Методологията е обособена в различни стъпки, обхващащи критичен преглед на съществуващи в други държави системи от индикатори, мултикритериен анализ, избор на индикатори, интеграция на индикатори, полево проучване (организиране на пилотно проучване), анализ на данни и оценка на приложимостта (апробация на индикаторите). В резултат на анализ на предходни системи от индикатори се съставя списък от индикатори, отчитащи различните аспекти на регионалното развитие. Специално място сред тях заемат следните:

1. Индикатори, използвани от национални и международни институции;
2. Специфични индикатори (използвани в научната литература);
3. Индикатори, създадени в процеса на моделиране и апробиране на самата система.

Цялата съвкупност от набелязани индикатори се обособява в две групи според тяхната роля при анализа и оценката на регионалното развитие на селските райони:

• **Маркери.** Индикатори, чрез които лесно може да се определи (фиксира) постигнатото равнище на регионално развитие на селските райони. Чрез тези индикатори може да се правят множество сравнения между отделни и различни по големина и специфика селски райони. За краткост, тези индикатори ще наречем маркери;

• **Драйвъри.** Индикатори, чрез които могат да се обяснят причините, факторите, които са довели регионалното развитие до това равнище, измерено и фиксирано от маркерите. Чрез тези драйвъри се обясняват процесите, които протичат в регионалното развитие на селските райони. Те имат опознавателен характер и са важен аналитичен инструмент при анализа на регионалното развитие.

При мултикритерийната експертна оценка (МКЕ) утвърждаването на потенциалните индикатори се осъществява от експерти. Те се избират на база тяхната компетентност и ангажираност относно решаването на про-

блемите, свързани с регионалното развитие. Индикаторите и експертите се групират тематично в панели, формиращи различните аспекти на регионалното развитие (икономически, социален, екологичен аспект и т.н.). Оценкаването на потенциалните индикатори от експертите се осъществява по 7 принципа, включени в критерии на експертна селекция (КЕС) (табл. 2).

След съгласие за участие, експертите получават следните документи: списък с характеристиките на индикаторите (име, устойчивост при оценяване, описание, източник, метод на изчисляване, необходима информация,

Таблица 2. Описание на критериите за експертна оценка на предложения списък с индикатори за оценка на индикаторите за регионално развитие

Table 2. Description of the criteria for expert evaluation of the proposed list of indicators for the assessment of regional development indicators

КЕС/Criteria of expert selection	Описание/Description
1 & 2 Отличителна сила по (1) време/ (2) място/ Excellence in (1) time/(2) place	Способността на индикатора да отразява (1) по време/(2) по място различия, дължащи се на външни фактори и на такива в резултат на управлението./ The ability of the indicator to reflect (1) time/(2) place differences due to external factors and those in as a result of management.
3 Аналитична стойност/ Analytical value	Индикаторът трябва да е научно обоснован, т.е. да е изчислен чрез установени научни термини./ The indicator must be scientifically valid, i.e. it must be calculated in accepted scientific terms.
4 Измерваемост/Measurability	Индикаторът трябва да е лесен за установяване. Следователно използването му се преценява по разходите, които изисква./ The indicator should be easy to determine. Its use is therefore measured by the cost it requires.
5 Прозрачност/Transperancy	Значението на индикатора трябва да е ясно за разбиране и недвусмислено, и да дава възможност да се определи чрез използването на публичен и официален източник на информация./ The meaning of the indicator must be clear to understand and unequivocal, and must be capable of being determined, using a public and official source of information.
6 Уместност/Relativness	Индикаторът трябва да помага за отчитане на ефектите, които са постигнати в регионалното развитие на селските райони./ The indicator should help to account for the effects achieved in regional rural development.
7 Сравнимост/Comperativness	Индикаторът трябва да даде възможност за сравнение между различни по големина и характер селски райони./ The indicator should allow comparison between rural areas of different size and characteristics.

Източник: Адаптиран модел на Иванов, Радев, Вачевска и Борисова, 2009 г.
 Source: Adapted model of Ivanov, Radev, Vachevska and Borisova, 2009.

скала за оценяване и интерпретация) и насоки при оценъчната процедура. Въз основа на тези документи, експертите, съобразно своята тематична принадлежност, оценяват всеки индикатор по 7-те принципа (виж таблица 2). Те боравят с 4-степенна скала за оценка на индикатора по отношение на релевантност с всеки един от 7-те принципа, както следва: 0 – не е релевантен, 1 – ниска степен на релевантност, 2 – силна степен на релевантност, и 3 – много силна степен на релевантност.

Отчитането става по скала, при която индикатори, получили експертни оценки над дадено ниво, са селектирани. Критерият за избор на индикатор включва получената оценка от експерта за всеки индикатор и средната оценка по 7-те принципа. Различните оценки на експертите по всеки индикатор се синтезират в „средна аритметична“, формирана като експертен консенсусен резултат, равен на средния претеглен бален резултат, получен от сбора на всички експерти по даден индикатор. Избраните индикатори са включени във въпросник, който се използва при тестово проучване в избрани селски райони.

Приобщаване на заинтересованите страни при селекцията на индикатори за регионално развитие на селските райони

Обективното измерване на регионалното развитие на селските райони изисква в процеса на моделиране на инструментариум, необходим за реализирането на тази задача, да се привлекат „правилните“ заинтересовани страни. Анализът и картографирането на заинтересованите страни е задължителен процес, който гарантира обективността на избраните индикатори. Според (Борисов, Николов и Радев, 2020) посоченият процес протича чрез реализирането на следните фази:

- Фаза 1: Идентифициране: локализиране и контакт със съответните групи, организации и хора, които са заинтересовани страни;
- Фаза 2: Анализирание: разбиране на гледните точки и интересите на заинтересованите страни;

- Фаза 3: Картографиране: визуализиране на връзките с целите вътре в групата, както и с други заинтересовани страни;

- Фаза 4: Стратегическа ориентация: класиране на заинтересованите страни по значение и възможност за влияние върху проблема и процеса за вземане на решения за елиминирание на проблема.

Идентифициране. Изготвянето на база данни на заинтересованите страни е първата стъпка в процеса на картографирането им. Необходимо е базата данни да бъде всеобхватна и да включва възможно повече организации (или лица), които биха могли да бъдат класифицирани като заинтересовани страни. Тя трябва да включва организации, които имат в момента интерес към управлението на регионалното развитие.

Анализиране. Въз основа на създадената база от данни се установява контакт с организациите. Целта е да се събере информация относно техния профил, специфика и роля в разрешаването на проблема. Чрез система от атрибути се валидира ролята на заинтересованите страни в протичащите процеси на регионално развитие на селските райони. Тези атрибути са: принос, легитимност, готовност да се ангажира, ниво на влияние и необходимост от участие. Чрез комбинацията от тези пет атрибута заинтересованите страни се групират и се определя тяхната роля в процеса. Атрибутите на заинтересованите страни се оценяват чрез 3-степенна скала, включваща следните оценки – „ниско ниво“, „средно ниво“, „високо ниво“.

Картографиране. То е важна стъпка от процеса на идентифициране и привличане на заинтересованите страни. Чрез реализирането на тази фаза от процеса се изяснява каква е ролята на заинтересованите страни в процеса на интервенция и по какъв начин те биха повлияли на регионалното развитие на селските райони. Целта е да се открият тези заинтересовани страни, които ще бъдат „ключови играчи“ в управлението на регионалното развитие на селските райони, както и при валидирането на проблемите. Картографирането

се осъществява, като се използват следните комбинации от атрибути на заинтересованите страни (виж фигура 1):

- Комбинация 1: принос + легитимност;
- Комбинация 2: принос + готовност за ангажиране;
- Комбинация 3: принос + ниво на влияние.

Всяка една от 3-те комбинации се оценява чрез 2-степенната скала (0; 1). Оценяването се извършва чрез карти за оценка (виж фигура 1). Картата за оценка се базира на два атрибута, с две значения (високо/ниско). Чрез тази комбинация се получават 4 квадранта за оценка, както следва:

- Квадрант 1 – високо ниво на атрибут А и високо ниво на атрибут Б;
- Квадрант 2 – високо ниво на атрибут А и ниско ниво на атрибут Б;
- Квадрант 3 – ниско ниво на атрибут А и високо ниво на атрибут Б;
- Квадрант 4 – ниско ниво на атрибут А и ниско ниво на атрибут Б.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Необходимо е да се отбележи, че определянето и използването на индикатори за наблюдение и оценка на регионалното развитие е задача, изискваща добра квалификация и опит. Значителна полза в това отношение може да се получи както по линия на по-голям обмен на идеи и уроци по най-добрата практика на Европейската общност, показани в известна

степен по-горе, така и от постигнатото досега в нашата регионална практика.

За работещите системи от индикатори в областта на регионалното развитие като пример на добра българска практика по наблюдение и оценка на регионалното развитие в селските райони може да се посочи „Инструкцията за определяне на система от индикатори за наблюдение и оценка на Националната оперативна програма за регионално развитие“⁴. При тази система от индикатори крайният резултат е представен във вид на списък от индикатори за наблюдение и оценка на Регионалната оперативна програма. В посочената разработка подробно се описва как трябва да се изгради една система от индикатори за наблюдение и оценка на Регионалната оперативна програма, както и кои са най-често срещаните трудности по практическата ѝ реализация. Като съществени проблеми в нашата практика са посочени дефинирането на индикатори за изходното състояние на региона, мотивиращо до голяма степен целите на оперативната програма, и дефинирането на началното състояние за наблюдение и оценка на програмата.

⁴ Инструкцията за определяне на система от индикатори за наблюдение и оценка на Националната оперативна програма е изготвена за нуждите на Министерството на регионалното развитие и благоустройството през 2003 г. Основанието за нейното разработване произтича от изискването за текущо и периодично отчитане изпълнението на Регионалната оперативна програма, от една страна, и от друга, от изискването за хармонизиране с принципите на европейското регионално планиране и програмиране.

Атрибут „А“ Attribute “A”	Високо ниво/ High rate	Квадрант 2 Quadrant 2	Квадрант 1 Quadrant 1
	Ниско ниво/ Low rate	Квадрант 4 Quadrant 4	Квадрант 3 Quadrant 3
Атрибут „Б“ / Attribute “B”		Ниско ниво Low rate	Високо ниво High rate

Фиг. 1. Карта за оценка на заинтересованите страни относно тяхната пригодност за интервенция
 Fig. 1. Stakeholder assessment map on their suitability for intervention

Източник: Борисов, Николов и Радев, 2020 г.
 Source: Borisov, Nikolov and Radev, 2020.

В българската регионална практика, по подобие на европейската, съществуващите проблеми до голяма степен са породени от неразбиране на естеството на проблема, както и често просрочване на договорите за изпълнение и точните процедури, а оттам следват и задаването на грешни цели и задачи, които накрая завършват с лошо изпълнение или проваляне на финансирането със средства от Европейския съюз. На практика, проблеми като: липса на данни на съответното териториално ниво, късна дата на публикуване, смяна на основните лица, отговарящи за изпълнението, разминаване между цели на оперативната програма и официалната статистическа информация, водят до изкривена представа за състоянието на селските райони и техните възможности за реализация на проекти и привличане на средства от европейските програми. От голямо значение в това отношение е технологията за събиране и анализ на данните и тяхната обработка, и навременното им публикуване в информационните източници на публичното управление. Предоставянето на услуги трябва да бъде съобразено с конкретната ситуация и следователно да бъде гъвкаво и уникално. Тези общини обикновено се характеризират с неблагоприятна финансова ситуация, така че решенията трябва да бъдат по-евтини от стандартните. Пример за услуга, която в момента е в упадък, е градският транспорт. Докато в крайградските общини (често зависещи от индивидуалната моторизация така или иначе), осигуряването на достъп до града и в рамките на общината обикновено не е проблем, в селските райони по-далеч от града е необходима по-координирана транспортна политика, подкрепяна отвън. Това също така означава, че националната правна рамка трябва да бъде адаптирана за прилагане на иновативни решения, като например транспортни линии, които вземат предвид промените в маршрута или разписанието в зависимост от нуждите, докладвани от пътниците на текуща основа (транспорт при поискване), редовни транспортни линии, управлявани от превозни средства, които не

отговарят на текущото определение за автобус. Може да се дадат и други примери, но видимо селските райони се нуждаят от целенасочена подкрепа.

С цел създаване на добра организация по преодоляване на съществуващите проблеми, свързани с наблюдението и оценката на регионалното развитие на селските райони, е необходимо държавата да създаде стимули сред научната общност за изграждане на Държавен институт за регионално развитие (ДИРР), чиято цел да е системно извършване на мониторинг, оценка, програмиране и предоставяне на качествена експертиза при вземането на политически решения в областта на регионалното развитие. И освен това: да подготвя програми и стратегии за развитие на селските райони; да извежда належащите проблеми, както и да предлага решения. След близо 20 години членство на България в Европейския съюз е необходимо да се осъществява обективен мониторинг на регионалното развитие, с фокус развитие на селските райони, за да може да се прилагат надеждни политики. При условие, че се създадат механизми за извеждане на проблемите до компетентно ниво на управление, ДИРР може да се използва като надежден механизъм за генериране на информация, нужна за изучаване на процесите на регионално развитие и развитие на селските райони. На този етап държавната политика по отношение на селските райони е хаотична и обективно трудно приложима за целите на регионалистиката у нас. Един такъв институт може да играе тази роля, като се превърне в институция от стратегически важно значение в управлението на регионалното развитие у нас, като гарантира обективно и научнообосновано изучаване на протичащите процеси в регионите, респективно селските райони в Република България.

БЛАГОДАРНОСТИ

Настоящата статия е резултат от реализирането на дейности и получени резултати в рамките на проект – „Модел за валориза-

ция на ландшафта за развитие на регионите“, номер № КП-06-Н65/11 от 12.12.2022 г., с ръководител: проф. дн Климент Найденов – СУ „Св. Климент Охридски“, финансиран от Фонд научни изследвания – София.

ЛИТЕРАТУРА

- Aliева-Veli, A.** (2022). Influence of the CAP on innovation factors in agriculture. *Journal of Bio-based Marketing*, vol. 1, 23-41.
- Aliyeva, A.** (2023). The role of CAP in promoting the innovation process in agriculture. Dissertation for the acquisition of the ONS “doctor” in the scientific specialty „Organization and management of production“, AU – Plovdiv, 207 p.
- Borisov, B., Bogdanova, M., Sirashki, H., & Parashkevova, E.** (2019). Territorial zoning of the Republic of Bulgaria - problems and perspectives. *Research Almanac*, 27, 125-155.
- Borisov, P., Nikolov, D., Radev, T.** (2020). Methodological approach for mapping and attracting stakeholders in the digitalization of the agricultural sector. *Economics and management of agriculture*, 65, 25-32.)
- Georgieva, M.** (2023). Features in the development of urban systems and our environment in the context of geo-urban development. *Journal of Management Sciences and Applications (JOMSA)*, 2(2), 274-280.
- Georgieva, M.** (2023). The regional economic progress and the natural characteristics of the territories. *Journal of Bio-based Marketing*, vol. 1, p. 40-47.
- Ivanov, B., Radev, T., Vachevska, D., Borisov, P.** (2009). Sustainability in Agriculture, published by Avangard Prima, Sofia, p. 29-30.
- Petrov, K. & Tsonkov, N.** (2023). Transport Development Opportunities in the Rural Areas of the Stara Zagora Urban Area in Bulgaria. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 23 (4), 643-654.
- Petrov, K., & Borisov, P.** (2024). Opportunities to improve the typology and regional development of rural settlements in Bulgaria. *Bulgarian Journal of Agricultural Economics & Management/Ikonomika i Upravlenie na Selskoto Stopanstvo*, 69(1), 72-88.
- Tsonkova, N.** (2019). Communication networks and regional communities. Sofia. (Tsonkov, N. Sofia: IK-UNSS).
- Valkov, V.** (2021). The social assistance system as an essential element of the social protection of the population. *Knowledge-International Journal*, 48(4), 769-773.
- Valkov, V.** (2025). Social policy aimed at non-learning and non-working youth. *Knowledge-International Journal*, 68(1), 163-167.
- Vladev, D.** (2006). Maps of actual slopes - possibilities for application in scientific research and practice, Scientific Conference “Natural Sciences 2005”, 30.09 – 3.10.2005, Varna, p. 92-98.
- Vladev, I., & Stoyanova, M.** (2021). European Green Capitals. Symbol of environmental protection and model for sustainable urban development. *Revista Inclusiones*, 223-233.
- Additional information in accordance with the Common Position of the European Union on Chapter 21 “Regional Policy and Coordination of Structural Instruments (CONF BG 80/01), Brussels, DD MM YY CONF- BG XX/03.
- Draft Regulation on the information provision of regional development, MRDPW, Sofia, 1998.
- Indicators for the implementation of the Community Support Framework: Proposals for the programming period 2000 – 2006.
- Law on Regional Development, published in the State Gazette, issue 14/20.02.2004.
- Regulation (EC) No. 1059/2003 of the European Parliament and of the Council establishing a common classification of territorial units for statistical purposes (NUTS).
- Regulation on the definition of indicators for the identification of types of areas for targeted impact, published in the State Gazette, issue 64/23.07.2004.
- Unified classifier of administrative-territorial and territorial units (EKATTE) – as of 21.12.2024 (N. S. Institute, Editor). Downloaded from National Statistical Institute: <https://nsi.bg/nrm/index.php>.

Постъпила – 12 февруари 2024 г.; Одобрена – 20 февруари 2025 г.; Публикувана – март 2025 г.